

1. Vnitřní struktura slova

morfologie slova = způsob uspořádání jeho vnitřní struktury, viz m. buňky, m. polymerů, m. hornin, m. nádorů, ...

intuitivní znalost: slova mají určitou strukturu, „z něčeho se skládají“ – „slovo *nastavitelný* má složitější strukturu než slovo *hrad*“, „slova *učitel*, *navrhovatel*, *dodavatel* mají analogickou strukturu“ atd.

Z čeho se skládají slova?

louka

- řetězec 5 písmen: l, o, u, k, a

- řetězec 4 hlásek: /l/ /ou/ /k/ /a/

- řetězec 2 slabik: (lóu)(ka)

Ani jedna z těchto vlastností struktury slova *ruka* nemá vliv na jeho chování v syntaxi, tzn. neovlivňuje jeho kombinovatelnost s jinými slovy.

Neexistují žádná syntaktická pravidla typu „v pozici předmětu (tj. komplementu slovesa) může stát jen slovo, které má tolik a tolik grafémů/hlásek/slabik“, „slovo může být modifikováno adjektivem, má-li min. *n* slabik“, „zájmeno 3. os. sg. může odkazovat jen ke slovům, která se skládají přesně z 5 hlásek“, ...

Co tvoří morfologickou strukturu slova?

louka

- 2 morfologické jednotky – kořen a koncovka: [[louk]a]

Morfologické jednotky, z nichž se dané slovo skládá, mají určitý (lexikální) význam a vyjadřují určité gramatické rysy (významy), které jsou relevantní pro jeho chování v syntaxi.

Jakým způsobem přispívají kořen *louk* a koncovka *-a* k lexikálnímu významu slova *louka* a jaký mají vliv na jeho fungování v syntaxi, tzn. jaké mají gramatické rysy?

kořen: ‘lexikální význam’ + gramatické rysy

koncovka: gramatické rysy

louk: ‘pozemek s porostem trav’ + femininum [Fem]

-a: nominativ, singulár [Nom Sg]

Jak víme, že morfologickou strukturu slova *louka* tvoří právě kombinace kořene, který má formu *louk*, význam ‘pozemek s porostem trav’ a vyjadřuje gramatický rod [Fem], a koncovky, která má formu *a* a vyjadřuje 2 gramatické rysy [Nom Sg]?

a) týž kořen se opakuje i ve spojení s jinými morfologickými jednotkami: *louky*, *loukách*; *luk*, *louce*, *loučka*, *luční*

b) táž koncovka se opakuje i ve spojení s jinými morfologickými jednotkami: *noha*, *rozbrušovačka*, *snowboardistka*; *sluha*, *maharádža*, *hokejista*

→ Pro popis distribuce morfologických jednotek se používá tzv. **komutační test**:

a) jakými jinými jednotkami lze určitou jednotku v daném kontextu nahradit

b) v jakých kontextech se daná jednotka může objevit

2. Morfémy – základní jednotky vnitřní struktury slova

→ strukturalistický model morfologie

Bloomfield, L (1933): Language. New York: Henry Holt

Erhart, A. (1990²): Základy jazykovědy. Praha: SPN, s. 69-78.

Černý, J. (1996): Dějiny jazykovědy. Olomouc: Votobia, s. 140-144, 204-213.

1. morfologické jednotky, které tvoří vnitřní strukturu slov, se označují jako **morfémy** → **slova se beze zbytku skládají z morfémů**

2. morfémy jsou **jazykové znaky** → mají určitou formu, s níž je asociován určitý význam, a gramatické rysy (viz de Saussure a jeho definice jazykového znaku: zvuková forma *signifiant* + význam *signifié*)

→ 2 typy morfémů:

kořeny (lexikální m.): lexikální význam + gramatické rysy

gramatické morfémy: gramatické rysy

3. morfémy jsou **základní (minimální) znaky** → vztah mezi jejich formou, jejich významem a jejich gramatickými rysy je **arbitrární**, tj. neodvoditelný (viz Bloomfield: „morpheme is a minimal meaningful element“)

4. spojováním morfémů vznikají **slova, tj. komplexní znaky** → vztah mezi jejich formou, jejich významem a jejich gramatickými rysy je dán uspořádáním jejich vnitřní struktury, je z ní odvoditelný

Co lze z 1 - 4 vyvodit pro model jazyka?

Morfémy jakožto základní znaky tvoří databázi jazyka (jeho slovník), z níž lze podle určitých pravidel odvozovat (derivovat, generovat) komplexní znaky – slova, syntaktické celky.

louka

/louk/ + /a/ → /louka/
'louka' [Fem] + [Nom Sg] → 'louka' [Fem Nom Sg]

luční

/luč/ + /ň/ + /í/ → /luční/
'louka' [Fem] + 'relace k' [A(dj)] + [Nom Sg] → 'vztah k 'louka'' [Fem A Nom Sg]

Problém

Gramatický rys kořene *louk/luč*, jeho gramatický rod [Fem], je relevantní pro syntaktické chování jména *louka*, ale není relevantní pro syntaktické chování adjektiva *luční* – v adjektivu *luční* je rod kořene pro syntax neviditelný

*Louka_i co ji_i/*ho_i/*jej_i/*je_i bratr zdědil po otci.*

*Louka byla/*byl/*bylo posekána/*-n/*-no minulý týden.*

**Donesl [luč]_i ní kvítí, kterou_i bratr zdědil po otci.*

Co z toho vyplývá?

Spojování morfémů ve slova ≠ prosté spojování jejich gramatických vlastností

→ derivace vnitřní struktury slova probíhá ve fázích → **struktura slova je budována postupně, je hierarchická** (i když je na první pohled lineární – řetězec po sobě jdoucích morfémů)

→ derivační fáze = přidání jednoho morfému

→ řazení morfémů odráží sled jednotlivých derivačních fází – rekonstrukce sledu derivačních fází = rozklad slova na **tzv. bezprostřední složky (Immediate Constituents)**

[[[[[houb]ař]k]a]

[[[houbář]a]: *houbářk-a, houbářk-ách; služk-a, láv-a*

[houbář]k]: *houbář, houbář-sk-ý; hrobař-k-a, nosič-k-a*

[houb]ař]: *houb-a, houb-ov-ý; pálka-ař, knih-ař*

→ Slovo *houbařka* se skládá ze 4 morfémů: kořen *houb*, 2 přípony *-ař*, *-k*, koncovka *-a*

Některé morfémy tvoří bariéru - blokují přístup ke gramatickým rysům morfémů, které se spojily v některé z předchozích derivačních fází, přes jiné jsou tyto rysy prostupné.

viz příklad *luční* – morfém /ň/, který uzavírá jednu derivační fázi, tvoří bariéru → gramatický rod kořene nemůže být syntakticky aktivní, je pro syntax přes bariéru neviditelný

(A) Příklady morfémů, které jsou prostupné

(Aa) *Půjčil si bez dovození* [*soused*]_i*ovo auto a jemu*_{ij} *to vůbec nevodilo.*

Půjčil si bez dovození [*dceř*]_i*ino auto a jí*_{ij} *to vůbec nevodilo.*

jemu může odkazovat (referovat) dovnitř posesivního A *sousedův* a *jí* dovnitř posesivního A *dceřin* → posesivní morfémy *-ův*, *-in* nejsou bariérami, protože gramatický rod kořene je viditelný i přes ně

(Ab) *syn* [Mask] → *synek* [Mask], *ruka* [Fem] → *ručka* [Fem], *srdce* [Neu] → *srdí/ěčko* [Neu]

gramatický rod deminutiva se shoduje s gramatickým rodem kořene → deminutivní sufix *-k* není bariérou, protože gramatický rod kořene se přes něj kopíruje na celé jméno

srov. deminutiva v něm., kde deminutivní sufix *-chen* je naopak bariérou viditelnosti gramatického rodu kořene

der Sohn → *das Söhnchen*, *die Hand* → *das Händchen*, *das Herz* → *das Herzchen*

(B) Příklady morfémů, které jsou bariérami

*Sedl si na oken*_i*ni parapet*_j *a tím ho*_{*i/j/k} *rozbil.*

**Přijede v pět jihlav*_i*ským autobusem, ve které*_i *byl na školení.*

Úkol

1. Uveďte příklady slov, která mají následující vnitřní strukturu

a) [[[kořen]přípona]koncevka]

b) [kořen]

c) [[předpona[kořen]]koncevka]

d) [[[[kořen] [kořen]]přípona]koncevka]

2. Uveďte příklady slov, jejichž bezprostředními složkami jsou kořen a koncevka.